

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2015

Redactie:

Arjan de Haan en
Bert van der Lingen

JAARBOEK 2015

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen

Jaarboek 2015

Redactie: Arjan de Haan en Bert van der Lingen

Uitgave: Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)

Lay-out: Arjan de Haan, DDG 's-Graveland

Druk: DPN Weurt.

Voorzijde omslag: Pijp gemaakt naar aanleiding van het zilveren huwelijksfeest van Franz Jozef en Elisabeth Amalie Eugenie (Sissi). Ongemerkt, Partsch, ca. 1879. (Foto Arjan de Haan)

Achterzijde omslag: Piet Hein pijp, 1828. Gouda, Leendert of Joost Welter, 1828. (Coll. Museum Gouda, foto Bert van der Lingen)

ISBN: 978-90-801138-6-2

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Patriotten en prinsgezinden Rob Roedema en Peter Bitter	9
Aanvulling op ‘Een groep zeldzame eerste-generatiepijpen uit Amsterdams afval, 1590-1625’ Bert van der Lingen	19
Een tabakspijp ter herdenking van de verovering van de zilvervloot door Piet Hein, 1628-1828 Bert van der Lingen	33
Leidens Ontzet op pijpen Ruud Stam	37
Herinneringspijpen naar aanleiding van de Vrede van Aken in 1748 Ron de Haan	47
Afval van een Schoonhovense pijpenbakker Jan van Oostveen	51
De firma G. Rompelman & Compagnie, fabrikant in grof aardewerk en pijpen te Kampen Bert van der Lingen	59
Een ijzeren persvorm uit Gennep en de pijpenmaker Peter Dorn (1849-1871) Jos Engelen	71
Glaspanelen van P. van der Want Gzn (Ivora) in Gouda Barbara Walraven	75
De merken ruiters te paard en vijf schijven in een Delftse tuin en de relatie tussen pijpenmakers te Gouda Bert van der Lingen	79
Een groep bijzondere pijpmodellen van Johann Partsch II, Theresienfeld, Oostenrijk Arjan de Haan	85
Misbruik van de naamsbekendheid van Gambier Arthur van Esveld	93
Geboetseerde en met de hand nabewerkte kleipijpen uit Noord-Frankrijk (Bretagne, Normandië en Nord-Pas-de-Calais) Ron de Haan	101
Iets over de sociale geschiedenis van de Belgische klei- en pijpennijverheid Ruud Stam	127
De sociale strijd op Belgische pijpen Ruud Stam	139
De Amsterdamse pijpenhandelaar Dirk Entvogel, zijn opvolger Jacob van der Werf en het handelsmerk Wapen van Gouda Bert van der Lingen	147
Advertenties met pijpen en tabak in Zürichse weekbladen, 1730-1806 Bert van der Lingen	165
Engelse summaries	185

Voorwoord

Het Jaarboek 2015 is het derde Jaarboek van de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'. Opnieuw ligt er een fraai jaarboek, met gevarieerde artikelen over de geschiedenis van de tabakspijp, voor u. Het is mooi om te zien dat een keur aan auteurs zulke interessante en van fraaie afbeeldingen voorziene artikelen heeft aangeleverd.

Allereerst ruime aandacht voor de Nederlandse kleipijp. Rob Roedema en Peter Bitter behandelen opgegraven kleipijpen en aardewerk van opgravingen in **Alkmaar**, die verwijzen naar de **politieke voorkeur** in Alkmaar in de achttiende eeuw. In het Jaarboek 2014 beschreef Bert van der Lingen een bijzondere groep **eerste-generatiepijpen** uit de periode 1590-1625. Kort na publicatie bleken er nog veel meer vondsten te zijn die in een uitgebreide aanvulling zijn opgenomen. Van dezelfde auteur komen ook bijdragen over een pijp die de verovering van de **zilvervloot door Piet Hein** herdenkt en pijpen uit een **beerput in Delft** die familierelaties tussen de eigenaren van de gevonden merken aan toont. Ruud Stam maakt een inventarisatie van pijpen die **Leidens Ontzet** in 1574 herdenken en Ron de Haan toont een drietal bijzondere modellen ter gelegenheid van de **Vrede van Aken** in 1748. Jan van Oostveen beschrijft pijpen en afval van een **pijpenbakker in Schoonhoven** en geeft nieuwe inzichten over de nijverheid in deze stad en Bert van der Lingen doet verslag van zijn onderzoek naar de firma **G. Rompelman & Compagnie** in Kampen, die kleipijpen voor de export naar Suriname maakte. Jos Engelen beschrijft een **ijzeren persvorm** die in een tuin in Gennep is gevonden en Barbara Walraven twee **glaspanelen** van de firma P. van der Want Gzn (Ivora) uit Gouda.

De buitenlandse kleipijpen zijn vertegenwoordigd in verschillende artikelen. Arjan de Haan laat in zijn bijdrage fraaie modellen uit de fabriek van **Partsch in Oostenrijk** zien. Arthur van Esveld gaat in op **misbruik van de naam Gambier** in Frankrijk en Ron de Haan toont de kenmerken van de grootste collectie **geboetseerde en met de hand nabewerkte kleipijpen** uit Noord-Frankrijk. Ruud Stam beschrijft de **sociale geschiedenis van de Belgische kleipijpennijverheid** en pijpen die de **sociale strijd in België** verbeelden.

Over de handel en export van kleipijpen heeft Bert van der Lingen een bijdrage over de 18e eeuwse **pijpenhandelaar Dirk Entvogel** uit Amsterdam en zijn opvolger Jacob van der Werf en verder een artikel over tabakspijpen en tabak in **advertenties in Zürichse weekbladen**, waarin onder meer duidelijk wordt welke pijpen in de 18e eeuw naar Zwitserland werden geëxporteerd.

Wij wensen u veel lees- en bladerplezier in het Jaarboek 2015 van de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'.

Arjan de Haan en Bert van der Lingen

De sociale strijd op Belgische pijpen

Ruud Stam

In dit artikel worden een paar Belgische pijpen besproken die een duidelijke sociaal-politieke betekenis hebben en te maken hebben met sociale strijd.

Er zijn vele politieke pijpen uit België bekend. Portretpijpen van Koning Albert I en zijn vrouw Elisabeth, en de Generaals Joffre en Foch zijn daar bekende voorbeelden van.¹ Ook de pijp van Julien d'Andrimont, de geliefde burgemeester van Luik, is een dergelijke politieke portretpijp.² Op deze portretpijpen wordt hier niet ingegaan.

Wel worden hier een paar pijpen besproken die te maken hebben met het stakingsrecht en klassenjustitie, de werkdag van 8 uur en het algemeen kiesrecht. Verder wordt nog een pijp besproken die oproept tot eenheid aan het begin van de Eerste Wereldoorlog. Tot slot wordt, omdat de strijd van de Boeren in Zuid-Afrika ook als strijd voor rechtvaardigheid wordt gezien, een pijp getoond die een Boer en Paul Kruger uit de Boeren Oorlog op de ketel heeft staan.

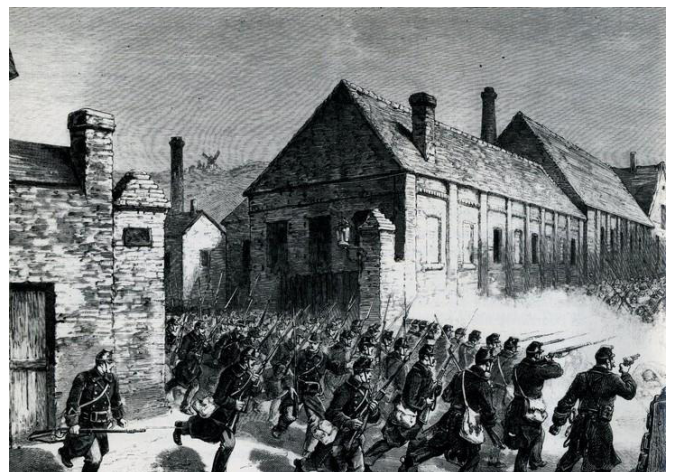
De sociale strijd in België

Na Engeland was in Europa België het eerste land waar de industriële revolutie breed tot ontwikkeling kwam. Hoewel België in 1830 werd gesticht als een constitutionele parlementaire monarchie was de macht zeer ongelijk verdeeld. Meer dan de helft van de bevolking sprak Nederlands, maar de rijke verfranse bourgeoisie monopoliseerde het kiesrecht en bepaalde in hoge mate de arbeidsverhoudingen. Onder het bewind van Napoleon verbood de Franse wetgever de arbeiders op het Europese vasteland samen te werken voor hogere lonen of betere arbeidsvoorwaarden.³ Na de Franse bezetting nam de Belgische wetgever dit coalitieverbod over tot 1866. Daarna mochten vakbonden wel opgericht worden, maar werd het stakingsrecht beknot via het strafrecht (art. 310). De beperkingen werden in 1892 zelfs verzwaard. Ondanks deze beperkingen kreeg het vakbondsleven vanaf 1866 een belangrijke impuls en organiseerden eerst de geschoolde en later de fabrieksarbeiders zich gaandeweg in vakbonden. Van een massaal en georganiseerd arbeidersverzet tegen de sociale wantoestanden en de antidemocratische staatsstructuren was tot halverwege de 19e eeuw in België geen sprake.

Vlaanderen was relatief arm en de mijnbouw en zware industrie was in Wallonië geconcentreerd. De

emancipatie van Vlaanderen ging langzaam. Zo werd pas in 1898 het Vlaams juridisch als landstaal naast het Frans erkend. Pas tegen het eind van de 19e eeuw kwam de ontginning van het Limburgse steelkolenbekken tot stand en verschoven meer en meer industrieën naar Noord-België. Deze langzame ontwikkeling in Vlaanderen heeft bepaald dat de felste sociale strijd in België zich in de 19e eeuw in Wallonië heeft afgespeeld. Dat neemt niet weg dat ook in Vlaanderen strijd werd gevoerd vanwege de armoede die het noordelijk deel van België, decennia lang in zijn greep hield. In Gent bijvoorbeeld, waar de katoenindustrie een van de belangrijkste werkgevers was, waren de arbeidsomstandigheden heel slecht, met lange werktijden en lonen die nauwelijks voldoende waren voor de meest basale levensbehoeften. Hier kwamen dan ook al in de jaren vijftig regelmatig ongeorganiseerde grote stakingen voor. In de periode voor 1886 werd al wel een eerste aanzet gegeven voor een aantal sociale voorzieningen onder druk van de eerste 'vakbonden', die nog zeer machteloos waren. Deze verzetten zich tegen de hongerlonen en de erbarmelijke werkomstandigheden. Als eerste werd op 4 maart 1857 in Gent de 'Broederlijke Maatschappij der Wevers' opgericht. Die eerste vakverenigingen, die nog met het coalitieverbod te maken hadden, waren eerder verenigingen voor onderlinge bijstand dan echte vakbonden. Zij stelden zich relatief gematigd op en stonden ook open voor alle arbeiders, ongeacht de levensbeschouwing waartoe ze behoorden.

Ondanks de achterstand in industrialisatie werd juist in Vlaanderen in 1877 de eerste socialistische arbeiderspartij van België gesticht. Na een samengaan met de Brusselse zusterpartij werd uit deze partij in 1885 de Belgische Werkliedenpartij opgericht. Actiepunten waren: algemeen kiesrecht, verplicht en gratis neutraal onderwijs, afschaffing van kinderarbeid onder 12 jaar, een stelsel van sociale zekerheid en nationalisatie van

Afb. 1. Het neerslaan van de opstand in Roux op 26 en 27 maart 1886, waarbij 20 doden vielen.

bedrijven. Er waren al snel eerste successen. In 1889 kwam de eerste reglementering van vrouwen- en kinderarbeid tot stand. In 1893 werd een eerste stap naar algemeen stemrecht verwezenlijkt met het meervoudig stemrecht voor mannen ouder dan 25 jaar.⁴

De economische depressie van 1873 tot 1896 maakte de situatie van de arbeiders nog dramatischer. Het Belgische patronaat, dat bekend stond om de lage lonen die zij betaalden, lieten de nominale lonen zo langzaam stijgen dat zij daarmee in feite de reële lonen verlaagden. Zij deden dit om zo de concurrentiekracht te handhaven, maar zorgden dus wel voor koopkrachtverlies voor de toch al arme bevolking. De werkloosheidsgraad nam in deze periode onwezenlijke proporties aan en de situatie verslechterde zienderogen. Artikel 310 van het wetboek van strafrecht maakte het voor de vakbonden zo goed als onmogelijk hiertegen actie te ondernemen en door het meervoudig stemrecht bestond de arbeidersklasse politiek gezien niet, ondanks de inspanningen van de Belgische Werkliedenpartij.⁵

Pas in 1898 werden beroepsverenigingen legaal en konden de arbeiders zich beter verenigen, maar het duurde nog tot 1921 voordat artikel 310 van het wetboek van strafrecht werd afgeschaft en de wet op de vrijheid van (vak)verenigingen werd ingevoerd.

Een herdenking van de Parijse Commune van 1871 in Luik groeide uit tot de eerste algemene staking in België.⁶ De regering reageerde met strenge repressie en verscheidene stakers werden gedood en de leiders werden gevangen gezet. De arbeidersopstanden en onlusten in Luik en de Borinage in 1886 waren het heftigst. Deze zorgden voor een verdere bundeling van krachten en deze stakingen en opstanden zorgden er tevens voor dat de positie van de arbeiders meer en meer op de politieke agenda kwam en zorgden ook voor de invoering op beperkte schaal van sociale wetgeving.

De pijpen

Falleur en Schmidt

Van de pijpen die de sociale strijd verbeelden is de pijp met de portretten van Oscar Falleur en Xavier Schmidt het meest bekend. In 1886 waren er grote stakingen en hevige onlusten in Luik en de Borinage. Tijdens de onlusten werd bijvoorbeeld in La Louvière de glasfabriek Baudoux in brand gestoken. Het leger werd ingezet om de stakingen te breken en de orde te herstellen, zoals in Roux.

Volgens officiële cijfers vielen bij de onlusten in de Borinage 24 doden, maar aangenomen mag worden dat dit er veel meer waren. Deze stakingen kenden geen echte leiders, maar justitie zocht naar aanstichters en ondanks dat er nauwelijks bewijs was, werden de syndicalistenleiders Falleur en Schmidt opgepakt en

in een oneerlijk proces - de jury bestond louter uit fabrikanten, bankiers, notarissen en handelaren - in 1886 veroordeeld tot 20 jaar cel. Dit proces werd algemeen aangevoeld als klassenjustitie. Uit de arbeidersbeweging groeide hiertegen hevig verzet en werd amnestie geëist. In 1888 kregen beide leiders amnestie, maar moesten wel het land verlaten. Van de pijp met de portretten van Schmidt en Falleur zijn minstens zes verschillende modellen bekend, die bij verschillende pijpenmakerijen zijn gemaakt:

-Daniel in Andenne, 1886-ca1900, zonder steelopschrift (afb. 2a-b).

-Nihoul in Nimy, 1886-ca1900, met steelopschrift *Amnistie* (afb. 3a-c).⁷

-Verheyleweghen in Andenne, na 1901.⁸

-Joseph Heurter in Andenne, 1906-1929.⁹ Later ook door Leonard gemaakt uit dezelfde mal.

-Fernand Croquet in Maisières, 1936,¹⁰ steelopschrift 50 *Anniversaire / Schmidt et Falleur*.¹¹

-De Bevere in Kortrijk (midden 20e eeuw); alleen portret van Oscar Falleur en Xavier Schmidt, steelopschrift *La Pipe Wallone*. Het lijkt erop dat de echte betekenis van de gebeurtenissen van 1886 al was vergeten en dat alleen een 'type' pijp door De Bevere voor de Waalse rokers is gerealiseerd (afb. 4).

De acht-uren pijp

In 1817 pleitte Robert Owen (1771-1858) in Engeland al voor de invoering van de achturige werkdag in werkplaatsen en fabrieken. Hij stelde dat een achturige werkdag in combinatie met een goede organisatie van arbeid genoeg voor een ieder zou opleveren. De strijd om de 8-urige werkdag begon in Amerika met het ultimatum van de bonden om op 1 mei 1886 de achturige werkdag in te voeren. Deze eerste mei werd gekozen omdat in de Verenigde Staten deze dag traditioneel Moving Day was. Op deze dag werden veel arbeidscontracten verlengd en werden nieuwe arbeidscontracten gesloten. In Chicago demonstreerden op 1 mei 1886 op de Dag van de Arbeid een half miljoen mensen voor invoering van de achturige werkdag. De demonstratie liep uit op een enorm bloedbad. Ook in Europa werd gekozen om een jaarlijkse 1 meiviering te hebben. Dit werd besloten op 21 juli 1889 op het oprichtingscongres van de Tweede Internationale in Parijs. Een van de doelen van de 1 meiviering was het ondersteunen van de strijd voor de achturige werkdag. Op 1 mei 1891 vond er in Noord-Frankrijk in Fourmies een demonstratie plaats voor de achturige werkdag waarbij 10 doden vielen. Sinds die tijd was de achturige werkdag een vast onderdeel van de sociale strijd in Europa. In het vredesverdrag van Versailles, dat de Eerste Wereldoorlog afsloot is in artikel 247 opgenomen: *'l'adoption de la journée de huit heures ou de la semaine de quarante-huit heures comme but à atteindre partout où elle n'a pas encore été obtenue'*.¹² Vrij kort na de Eerste Wereldoorlog werd

Afb. 2a en b. Falleur en Schmidt. Andenne, Daniel, 1886-ca1900.

Afb. 3a-d. Falleur en Schmidt. Nimy, Nihoul, 1886-ca1900.

Afb. 4. Falleur en Schmidt. Kortrijk, De Bevere, midden 20e eeuw.

Afb. 5. Pijp met op de kop drie maal een acht: Acht uren werken, acht uren rust en acht uren slapen. Chokier, Wingender Frères.

dan ook in tal van landen de achturige werkdag met een werkweek van 48 uur ingevoerd.

Rodge-Nez¹³

Rodge-Nez pijpen, met hun lange rode neus, werden gebruikt om te laten merken wat je mening was over werkgevers, stakingsbrekers en politieagenten zonder dat te doen op een wijze die strafbaar was en waarbij je het risico liep om bestraft te worden op basis van artikel 310 van het wetboek van strafrecht.¹⁴

Door verschillende firma's zijn Rodge-Nez pijpen gemaakt:

-Nihoul in Nimy (afb. 6).

-Knoedgen in Bree (afb. 7).

-Trumm-Bergmans in Weert.¹⁵ Het is niet verwonderlijk dat ook deze Nederlandse fabriek zo'n pijp geleverd heeft gelet op het feit dat zij ook exporteerden naar België (afb. 8). Ook in het zeer nabij gelegen Bree zijn dit soort pijpen gemaakt.

Ook komen er heel speciale Rodge-Nez pijpen voor:

-Als een actiepijp van de Belgische Arbeiderspartij.¹⁶ Deze pijp werd in april 1913 door deze partij bij de firma Wingender in Chokier besteld.¹⁷ De arbeiders die deze pijp rookten konden zo een lange neus maken om te laten merken dat zij de strijd voor het algemeen kiesrecht ondersteunden. De pijp was een enorm succes. Nog nooit waren er zoveel arbeiders die een Rodge-Nez pijp rookten in de straten van de industriecentra dan in april 1913 (afb. 9).

-Een andere Rodge-Nez pijp, die weliswaar in Frankrijk is gemaakt, maar voor een zelfsoortig doel is gebruikt, geeft een karikatuur weer van Jules Ferry (Ferry de gulzige). Hij was lid van de Regering van Nationale Verdediging in 1870 in Frankrijk, na de nederlaag van Frankrijk in de Frans-Duitse oorlog. Het volk verdacht hem ervan de graanprijzen te manipuleren. Hij werd vaak afgebeeld met een neus in de vorm van een slurf.¹⁸ (afb. 10a-b).

Vive L'Union

Van deze pijp zijn twee exemplaren afgebeeld; een onbeschilderde (afb. 11a-c) en een beschilderde die ook deels geëmailleerd is (afb. 12a-d). Beide pijpen zijn van Nihoul uit Nimy en hebben op de steel staan: *Vive L'Union en Droit pour Tous*. Deze pijp, die oorspronkelijk ontworpen was om de eenheid van de arbeidersbeweging te symboliseren, is aan het begin van de Eerste Wereldoorlog gebruikt om de nationale eenheid te verbeelden. Op de pijp uit het begin van de Eerste Wereldoorlog zijn de nationale vlag van België, de Franse vlag, de gele banier van de werkgevers en de rode vlag van de socialisten te zien. Verder staan aan de voorzijde van de kop de initialen van de eigenaar en de

jaartallen 14 en 15. Deze pijp komt ook voor met alleen het jaartal 1914.¹⁹

De Boerenoorlog

Deze pijp die in 1901 door Herman-Joseph Lesuisse in Andenne vervaardigd is verbeeldt de Boerenoorlog in Zuid-Afrika.²⁰ De Boeren waren de verliezende en zwakkere partij in de Tweede Boerenoorlog (1899-1902), die zich in Zuid-Afrika afspeelde tussen de Engelsen en de van oorsprong veelal uit Nederland afkomstige Zuid-Afrikanen, de zogenaamde Boeren. Tijdens deze oorlog richtten de Engelsen de eerste concentratiekampen in waar zo'n 28.000 vrouwen en kinderen (waarvan 22.000 onder de 16 jaar) van de strijdende Boeren omkwamen. Er was in Spanje, Frankrijk, België en Nederland veel sympathie voor de Boeren en hun leider Paul Kruger. De strijd van de Boeren werd beleefd als een emancipatiestrijd, een strijd van de zwakkeren tegen het 'perfidie Albion' (het verdorven Engeland). In die zin is dit een pijp die ook over de strijd voor rechtvaardigheid gaat en door velen om die reden werd gewaardeerd. Op de ketel van de pijp zijn een Boer en Paul Kruger afgebeeld (afb. 13a en b).

Tot slot

In dit artikel is slechts een deel van alle Belgische pijpen getoond die met de sociale strijd te maken hebben. Het is wel schrijnend om te bedenken dat de pijpenmakers, die het zelf vaak heel slecht hadden, van hun bazen de opdracht kregen dergelijke pijpen te maken enkel om de winst voor het bedrijf te vergroten.

Dankwoord: Graag spreek ik mijn hartelijke dank uit aan Francis Van Parys voor de waardevolle informatie die ik van hem mocht ontvangen en voor het gebruik van foto's uit zijn privé archief (afb. 6 en afb. 10 van een pijp uit zijn collectie). Verder gaat ook veel dank uit naar Reindert Lenselink voor het maken van foto's van de pijpen uit mijn collectie.

Afb. 6. Rodge-Nez pijp. Nimy, Nihoul, eind 19e – begin 20e eeuw.

Afb. 7. Rodge-Nez pijp. Bree, Knoedgen, eind 19e – begin 20e eeuw.

Afb. 8. Rodge-Nez pijp. Weert, Trumm-Bergmans, eind 19e – begin 20e eeuw.

Afb. 9. Rodge-Nez pijp. Chokier, Wingender Frères, 1913.

Afb. 10a-b. Rodge-Nez pijp. Noord-Frankrijk, onbekende fabrikant, 1870-1880.

Afb. 11a-c. Pijp met steelopschrift Vive L'Union en Droit pour Tous. Nimy, Nihoul, 1900-1914.

Afb. 12a-d. Pijp met steelopschrift Vive L'Union en Droit pour Tous. Nimy, Nihoul, 1915.

Afb. 13a-b. Pijp met afbeelding van een Boer en Paul Kruger. Andenne, Herman-Joseph Lesuisse, 1901.

Noten:

- 1 Zie bijvoorbeeld De Haan, 2013, p.121.
 - 2 Zie Stam 2013, p.45, afb. 12.
 - 3 De wet le Chapelier werd in Frankrijk afgekondigd op 14 juni 1791. Deze wet voerde de vrijheid van ondernemen in en verbood coalities en corporaties, dat wil zeggen alle gilden die de toegang tot een beroep belemmerden. Het verbod tegelijkertijd ook verenigingen van boeren en arbeiders. Daarmee kwam het feitelijk neer op een verbod op vakbonden en stakingen.
 - 4 Het gaf elke man van ten minste 25 jaar een stem, accijnsbetalers en mannen in het bezit van bekwaamheidsattesten kregen nog 1 of 2 bijkomende stemmen. Dit algemeen meervoudig stemrecht zorgde ervoor dat het aantal kiezers van 46.000 in 1830 steeg tot 1.370.000 in 1893. Het algemeen meervoudig stemrecht werd afgeschaft onder druk van de Belgische Werkliedenpartij in 1919, als vervolgstap op het algemeen enkelvoudig stemrecht voor mannen die ten minste 21 jaar waren.
 - 5 Artikel 310 van het Strafwetboek verbood het aanwenden van pressiemiddelen om loonsverhogingen te forceren of de vrijheid van arbeid en nijverheid aan te tasten.
 - 6 De Commune van Parijs was een revolutionaire regering die heerste over de stad Parijs van 18 maart 1871 totdat de revolutie bloedig werd neergeslagen op 28 mei van datzelfde jaar.
 - 7 De werkzame periode van dit bedrijf was van 1881-1920.
 - 8 Javaux, 1985, p. 21. Werkzame periode 1902-1932. Afgebeeld in De Haan, 2013, p.121.
 - 9 Van Parys, 1998, p. 39. Dit bedrijf werkte van 1906-1929.
 - 10 Dit bedrijf werkte van 1896-1950.
 - 11 Fraikin, 1978, p. 58.
 - 12 Van Parys, 2014, p. 7.
 - 13 “Nez-Rouge in het Waalse dialect.
 - 14 Gekozen is om enkel hier de echte Rodge-Nez pijpen te tonen. Veel aanverwante soorten pijpen zoals duivels en harlekijnachtige pijpen zijn weggelaten.
- 15 Engelen, 2006, op p. 84 is de mal van deze pijp afgebeeld.
 - 16 Van Parys, 1999, deel 2, p. 129.
 - 17 Bondas, 1955, p. 163-165. Het bedrijf Wingender Frères bestond van 1874-1930.
 - 18 Francis Van Parys geeft als mogelijke maker Casc et Gaillaux (Noord-Frankrijk). Waarschijnlijk lijkt een fabriek uit bijvoorbeeld Saint Omer zoals Fiolet.
 - 19 Van Parys, 2014, p. 20.
 - 20 H. Lesuisse heeft alleen in 1901 pijpen gemaakt in Andenne. Caro, 2004, p. 62.

Literatuur:

- Bondas, J., 1955. *Du mouvement ouvrier au Pays de Liège*. Liège.
- Caro, J., 2004. *La pipe en terre Wallonie - Bruxelles - Flandre. Identification et Datation*. Bruxelles.
- Engelen, J., 2006. *Pijpenfabriek Trumm-Bergmans Weert*. PKN, Sittard.
- Fraikin, J., 1978. *La Fabrication de la pipe en terre*. Liège.
- Haan, R. de, 2013. ‘De verspreiding van steel- en manchetspijpen in Europa (16e – 19e eeuw). Een overzicht van de ontwikkeling’, *Jaarboek 2013, PKN, Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen*, p. 115-123.
- Javaux, H., 1985. *La Pipe en Terre d’Andenne, sa fabrication et sa histoire*. Namur.
- Parys, F. Van, 1998. *Pipes et Tabac en Région namuroise*. Eigen uitgave.
- Parys, F. Van, 1999. *Pipes et Tabac en Région liégeoise*. Eigen uitgave.
- Parys, F. Van, 2014. *Le Piperron*. Mensuel du pipe club de Liège Le Perron 435, mai 2014.
- Stam, R., 2013. ‘Waarom de ontwikkeling van de pijpennijverheid in België zo anders was als die in Nederland’, *Jaarboek 2013, PKN, Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen*, p. 33-49.

Tegeltje, waarop het belang van de pijpenindustrie voor Nimy is uitgedrukt, door onder het stadswapen twee pijpen af te beelden. In Nimy waren ondermeer Nihoul (1825-1881) en Scouflaire (1844-1918) gevestigd. Foto Reindert Lenselink, collectie auteur. Datering onbekend.

English summaries

De sociale strijd op Belgische pijpen / The social struggle on Belgian pipes

Ruud Stam

This article discusses some Belgian pipes that have a clear socio-political meaning and deal with social struggle. Under the reign of Napoleon it was forbidden for employees to work together for higher wages or better working conditions. Some of the pipes discussed here express the right to strike and class justice. Rouge Nez pipes, with their long red nose, were used to express what your opinion was about employers, strike breakers and police, without doing so in a manner that could result in prosecution. Other subjects are universal suffrage and the 8-hour workday which began in many countries shortly after World War I. It is distressing to know that the pipe makers, who were often themselves badly treated, were ordered by their bosses to make such pipes just to increase profits for the company.

